

N.Q.Komilova, M.Usmurov, I.Qarshiboeva,
M.M.Mahmudov, A.M.Movlonov, B.O.Omonov

TURIZM VA REKREATSIYA GEOGRAFIYASI

026.2
910
T-80

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI
O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

N.Q.Komilova, M.Ulumanov, I.Qarshiboeva, M.M.Mahmudov,
A.M.Movlonov, B.O.Omonov

TURIZM VA REKREATSIYA GEOGRAFIYASI
(DARSLIK)

Toshkent
"Fidokor Yosh Avlod"
2024

2024-0008/3
GEOGRAFIYA VA TA
RESURSLARI FAKUL-
TETI

Turizm va rekreatsiya geografiyası

UO'K 91:379.83(075)

KBK: 75.81ya73

T 87

277 bet

Mazkur darslikda turizm va rekreatsiya geografiyasining mohiyati, mestiyanayonlari, rivojlanish qomoniylari ko'rih chiqilgan. Darslik O'zbekiston Respublikasi o'quv yurtiak 5140601-geografiya, 5110500-geografiya o'qish metodikasi yu'maliyatlari talabchasi oshun che'jallargan. Shuningdek, undan magistrin, indejotcilar va sanovat farzandlariga rivojlanshi bilan qiziquvchilar haq foydalanishi mumkin.

UO'K 91:379.83(075)

KBK: 75.81ya73

T 87

Mas'ul muharrir:
g.f.n., dozent V.b. Ravshanov A.X.

Tagrifchilar:
g.f.n., dozent Xidiraliyev K.T.
g.f.d., (PhD) Rabiabov F.T.

ISBN: 978-9943-9115-5-0

© "Fidokor Yush Avlod" nashriyoti, Toshkent 2024 y

KIRISH

Ma'lumki, insociyat qadisidan dunyoni bilsiga va uni anglashga, yangi etam ko'tusiga hamda o'zi uchun normalurn bo'lgan hududlarni kashf etishiga harakat qilgan. Bu orzulami amalga oshirish bevosita yaqin va uzoq hududlarga sayohatga chiqish orqali hujarilgan. Sayohat davomida tajribani olishgan va tabiatning ga'zel min'jizalariga hamda insonorlar turmonidan varatilgan joyib narsalardan boyntlangan. Sayohatlar davomida tabiatning neyoti va betakrur ga'zelligidan haima etish orqali bevosita va bilvoisits o'zining sog'ligini tiklaganlar, bu esa rekrement funiliyating yuzaga kelishiga sabab bo'lgan.

Buzirgi kunda turizmning jahon xu'slabidagi hissasi yil taxmin oshib, u munis makroiqtisadiy territorijalar ostorida rivojlansmoqda. Maxsur soha davodagi ko'pgacha davlatlarning deromad moroni sifatida elarning milliy iqisodiyotida asosiy o'tin tutnechda. Bu o'sha nashrida turizm industriyasiga bog'liq he'llada bunda sog'lieni tikishi va sog'jomlashtirish turizmi rekreatsiya faoliya: buan alicecosidir. Shu jihatdan O'zbekistonda o'mukur tarchoqa e'liburni kuchaytishni mabani masdalardan biridir.

Bulonjaloevi Turizm tashkilotining (UNWTO) prognosi bo'yicha turizm industriyasida 2020-yilgacha xalqaro turizmning e'sish roddensiyati saqlanib qolindii. Hisoban, ularning e'sish dumanikasi Osiyo va Tinch okson regionidagi bi qo'cha rosnakatlarda yebuy rivojlantishi xalqaro ekspertiz tecnoridan o'taroq etilmooqda. Bunga o'sha neybat da bugungi kundagi turizmiga berilzyoqan keng ko'lamli investisiyalar va huellik salohiyating yuzorilgidi.

Bugungi kunda jahonda yuz vereyotgan globalizatsiya jarayonlarining to'leshib borishni davlatlarning turizm tarmog'ini rivojlantirish eng olibi oshimiz oshishlarni e'chish imkaniyatini yaratishni rəqqoz etmuoda. Shu jihatden, respublikamizda shahar borilayotgan islohnichining muhim yo'naliishlaridagi biri turizm sohasini rivojlantirish eng oliban vazifalardan him sifatida belgilandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil o'nomi mo'ljalangan eng muhim ustavec vazifasi bo'yicha Oly Majlisiga Merojashonmasda Turizmni rivojlantirish, sohaga investisiyalar jaib etish, kadrlar salohiyatini oshirish be'yicha kompleks chorolar ka'rishimiz lazim. Bunda turizm ko'pincha qadimiy shahardanzimiz, tarixiy-o'sadan yodgorliklar

deirzida cheklenib qelmoqda Vektorlari, mamlakatimizning bekorretabi, milliy co'rexponeler, tog'li hududiarda turizmi rivojlantirish uchun katta salohiyet mavjud Ayniqsa, tibbiyat turizmi, zayrat turizmi va ekoturizmini rivojlantirish nafsoqni iqtisadiyot, halki ijtimoiy sohalar rivojiga ham katta turiki beradi. 2019-2023-yillarda Turizmi rivojlantirish milliy konsepsiyaiga ishlash cheqish va shu esoda 2023-yilda yuritunuga tashrif bo'gundigan xonijiy sayyoblar sonini 7 million nafurga, turizm ekspertidan keladigan yillik duromadini esa 2 milliard AQSH dollariga etkazish lozim" - deb vazifa belgilanganini zelanzib o'tish umumki. Ruxdan maʼqori, ushu surʼati jadal rivojlantirish masasidiga Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yili 5-yevvaridagi PP-5611-soni "Oʻzbekiston Respublikasida turizmi jadal rivojlantirishga oid co'shamcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni haʼnda PQ-4395-soni "Turizm tarzoq'ni rivojlantirishga oid chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorini keltirib o'tish mumkin. Ushbu surʼati 2019-2021-yillarda Oʻzbekiston Respublikasida mehnetsizsizlik qurishining maxsudli parametrlari, istiqboli investitsiya loyihasi, zamonaviy asborot texnologiyasini taʼliq etiladigan madaniyot obyektlari va muassasalarini belgilab berildi.

2017-yilda jahon turizmi harakatlariida 1,1 mlrd ga yaqin turizm ishtirol edi. Oʻzbekistonga keluvchi xonijiy turislar sonida hant orish kuzatildi va bu koʼrsatkich 5,5 mln kishini tashkil qildi. Turizm faoliyat bilan shugʻullanuvchi koʼxonalarning soni 680 ta beʼlib, bu koʼrsatkich yildan-yilga oshib bormoqqa. Oʻzbekistoning koʼnesi hoxja, qadamy nisbatiy merosi jahon turistlanni oʼsiga oxchab kelgen boʻlsa-da, sobiq shovolar davrida xonijiy mamlakatlar bilan bevosita turislik elogqlari oʼsasida va hamkorlik qilish chegaralangan edi. Oʻzbekiston mustaqallikka erishgandan soʼng turizm sohaeni jahon arzalalriga koʼtarish masalasi tiddiy muhokama qilinib, bu soham yangʼican ishlash qishl bo'yicha Turizm to'g'risidagi qonʼum, Prezident farmoni va qarorlari va davlet daslurlari qabil qilindi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-fevraldagi «Oʻzbekiston Respublikasi turizm slohystini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoʼitlar yaratish bo'yicha qo'shamsha tashkiliy chora-tadbirlari to'g'risida»gi PP-5126-soni Farmonining 10 bandida turislik kartalar isayodish muraassining qo'yilganligi geografler oldiga katta vazifalar

belgilab berdi. Shuningdek, turmon bandalaris hodudler turistik imkoniyatlarini yana da rivojlantirish masalalar ham belgilab eo'yilgan. Demak, "hudud egasi" bu al'batis geograflardir. Shuning uchun har bir hududlar, mamlakalar, xalqki tuman, qashloq, tog va daryolar, oʻs turistik nusqasi nazar dan tadqiq etilishi kerpicdir.

Geografiya Janu XX asrning ikinci yarʼtgiga kelib yangi yoʼnalishlar, yaʼni, aholiga xizmat koʼrsatish, liobiyat, rekreatsiya va turizm kabi tarmoqlarni oʻrgana boshladi. Shu shaxdan ushu fonda turizmi bududiy tomonlariiga ham qiziqish osib bermaqdus. Fanning tabiiy geografiya tarmog’i rekreatsiya resurslarini tabiiy geografik xususiyatlarini oʻrgansa, sifosidiy va ijtimoiy zoʼrogʻaliyada esa, turizm bandis rekreatsiya resurslarini beholash va ulardan foydalanimish, hodudiy turistik majmuaslar va turistik maydonlarchirishiga katta v’lobor qaratildi.

Bu xon ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish, joylashtirish, mehnat resursidan oqiluna foydalananish va aholi ijtimoiy muazzinotlarini hal erishda, shun ogʻek, dan olib, sug’lamashtirishda muhim ahamiyatga ega. Məzbur fanning keʼpgina qirralari bilan suzsq xonja davlatlariden I.G.Kol, A.Gelioz, R.Blanchar, A.Mariotti, V.Unitsiker, Cornelius Jara, MDH davlatlarda A.Y.Aleksandrova, N.N.Baranakiy, Yu.A.Vedeneva, S.R.Budayev, P.N.Zachinnyayev, I.I.Pirojik, Yu.D.Dmitrevskiy, N.S.Mironenko, A.Nizamov, A.Okladnitskova, I.T.Tverdovskiy, N.S.Falkovich va hoshqa olilar xonamahlar olib borgan. Ayʼan vaqida, respublikamizda ham turizm geografiyasining sifos muammolari boʻyicha Z.M.Akramov, A.Ahmedov, Sh.A.Asimov, A.Zokirov, F.Komilova, A.A.Rafiqov, A.Soliev, A.Nigmatov, T.Teshmurodov, B.Husanboev, N.Toʼxliyev, A.Taksoyev, A.Yusupov, R.Xavitboev, N.T.Shermerstova, X.Mannigulov kabi matroxassuslar shuʼullangan. Rekreatsiyaning faoliyatining geografik xususiyallari bilan L.Alibekov, A.Abdulqosimov, A.Nigmatov, S.Abbasovlar tabiiy geografik jihatlarini, N.Koeniieva, M.Nazarov, R.Ushenova, A.Ravshanov, U.Bodalovlar esa ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlariiga aloqader tadqiqotlar olib borgan.

1-Mayz

Turizm va rekreatsiya geografiyasining
tadqiqot obyekti va predmeti, maqsad va
vazifulari

Maqsad: Tazhibolarga turizm va rekreatsiya geografiyaning o‘smonish
objekti va predmeti maqsad vazifolarini bo‘yicha ishlashicha berish.

Tayanch so‘zlar va iboralar: turizm geografiyası, rekreatsion
geografiyaning obyekti, predmeti, maqsad, vazifa, kurortkanaslik, hushdary
rekreatsion nima, turizmi rivojlantishi va hushdary turistik majmuasi.

Reja:

1. Turizm geografiyasining tadqiqot obyekti va predmeti
2. Rekreatsion geografiyaning obyekti, predmeti va vazifalarini
3. Rekreatsiya va turizm geografiyasining umumiy hamda xususiy
jihatlerini kirdi.

1. Turizm geografiyasining tadqiqot obyekti va predmeti

«Turizm geografiyasiga» terminini birlashi bo‘lib fanga 1905-yilda D. Stradnerom kiritilgan. U o‘z izlenishlардан turistik feoliyatning xo‘jalichni rivojlantirishdag o‘rniga xizida e’tbor qaratdi. K. Shygas (1919) esa turizmda moddiy texnik huzurlari yaratish lozimligini alihida ta’kidlaydi. Shu bilan birga u malaly ta’koller va tabiiy landshaftlari turizm geografiyasining mukim obyekti sifatida o‘saniadi.

Ta’kidlaadi jenzi, ushbu farming turli jahbalar bo‘yicha xorijiy davlatlar olimlari ko‘p izlanishlar olib bergan. Masalena, Fransiyada berilishi bo‘lib R. Blanchet (1920) Alp tog‘ida turizm xu‘jaligi va turistik massivlarning tashvi‘i etish bo‘yicha imiy izlanishlar o‘tkazdi. Shu davrida Italiyedə A. Marconi turizmning tarixiy bosqichlerini zaratdi va shu asosda uni o‘rgandi. Bundan habbar, 1940-46-yillarda ko‘pgina davlatlar olimlari

turizm va turizm geografiyasining ayrim qisralariga esdilniy tadqiqetlar olib bordi. Jumladan, Germaniyada, Fransiyada, Shvetsariyada, Yaponiya hamda AQShda turizmnning ijtimoy-iqtisadiy va tabiiy turistik resurslardan foydalaniш va olarning imkoniyatlari ro'g'risida ilmiy asarlar yaratilgan (Endaletov, 2003, 6-37).

Yevropa va Shnemliy Amerika olimlari tomonidan hadedlarni keng maqyesda o'rganish, ilmiy asorda dan olishni ta'sikil etish va mavjud muzammolarni turistik va geografik tadqiqotlar zamindagi o'rgandi. Ular o'zlarining ilmiy tezisyalarida shaxsiy chiqish va tabiiy mahs o'rnatidagi tafseviati chetlab o'ttugdi. Shu bens, enzakut muzammalarda turizm tex sur'alar bilan o'sib bordi. Chuoonchi, 1936-1939-yillarda turizm sohasi bo'yicha Krnkovdag'i Yang'on universitetida turistik koddor tuyyorlashga katta darsniyat boaldi. Shu davida polisk geografi S.Liship turizm geografiyasining ilmuyluslubiy ibraharoni o'rganub, o'zining asarlarida "Turizm geografiyasi" va "Turizm geografiyasining termunkunini geografik adabiyodlarga kiritdi. U turizm geografiyasini o'rganishda statistika, hujroqshunoslik, madaniyatshunoslik va beshqa fanlar bilan aloqasini ilmiy-usimbegi jihatidan ishladi, turistik tadqiqotlarda xaritasing zinhamiligini alokida ta'kedladi.

Ikkunchi jahoi urushi davrida turizmga doir ilmiy izlanishlar, tadqiqetlar bormencha pasaydi. Urushidan keyingi 50-60 yillarda turizm geografiyasini o'rganish Fransiya, Kanada, GFR, Avstriya, Bo'yuk Britaniya, Avstraliya, Yaponiya va boshqa davlatlarda keng ka'lmla o'rganildi.

XX asming ikkinchi yarmidan keyingi yillarda Sobiq Itifoqda ham bu yo'naliish bo'yicha leslab tadqiqetlar olib borildi. Jumladan, N.S.Mironenko va I.I.Tverdoxlebov (1984) rekreatsiya va turizmnning geografik xususiyatlarini o'g'nsida, P.N.Zachinyaev, N.S.Talkovich (-372) xalqaro turizmning geografik joylanishi va rivojanishi bo'yicha ilmiy aserlar yaratdi. Bunda, tushqari, turizm geografiyasining nazariy va ushbuviy asoslarini Pirojnikov L.I., Kotlyarov R.A., Aleksandrova A.Yu., Dmitrevskiy Yu.D., Erdayletov S.R. va boshqalar ham ilmiy iahlarda ko'lish mumkin. Animo, takid ash joizki, sabiq Itifoqda rekreatsiya va turizm sohasini keng miyoyida o'rganish yuzun a'malishda beshlendi. Usbu tadqiqotlarning asosiy fan hamog'i silsida o'rganishda SSSR Fanlar akademiyasining Geografiya institut olimlari:

I.P.Gerasimov, V.S.Preobrazhenskiy, A.A.Mina, B.N.Lexanov, Yu.A.Vedenniç, I.V.Zerin, L.I.Muxina, E.B.Aleev va boshqalar əzəmətlər olub bardi. Shuningdək, turizminin tərihi və tənzishləri bəyicha N.M.Sverkova, K.M.Krivosheeva, D.G.Fadeev, D.Kebaxidze, Yu.A.Shiyurmov, U.N.Nabieva, M.I.Azər kabi kaçılab olımlar ilmiy tədqiqətlər olub əvəzən (Kəlyanov, 1978).

Həzirgi payda Marksziy Osiyo geografi olımları, jumladan, Z.M.Akramov, H.A.Aliyev, Sh.Azimov, G.R.Azanov, A.S.Saliev, A.Nig'matov, O.O.Əzizzayev, S.R.Ərdəvəletov, N.Əlişməzova, M.Həsənbəyov, K.N.Musin, A.Q.Nizamiev, A.A.Joldasbekov va boshqalar təməndən turizm geografiyasının tərihi məzənləri ha'yicə ilmiy tədqiqətlər olub borışdır.

Koçqanın mütəxəssislər o'zlarının ilmiy tədqiqatlarında turizm geografiyası bilən rekreasiya geografiyasını (RG) bir hərmiş qoşulğan holda, yaxlı predmet səhəridə kəşf etmişlər. Amma bu yənəñalışlərin N.Jorj, B.Barbe (Fransa), I.Mitaniya (Gəncəniya), F.Xellseyer (Kanada), V.S.Preobrazhenskiy, Yu.A.Vedenniç va bəshqalar olənci əlcəhəd-əlcəhəd kəşfəshəgə vəsaitət qısqıldı. A.J.Chestobacov va M.D.Shariqular (1950) turizm geografiyası iżtəməy-əməsədiy geografiya fani bilən begətik holda əməməy həcidiy tizimini təşkil etdiyi və TG əsər iżtəməy-əməsədiy geografiyada həcidiy integral-sənəcək fən siyasiyyət yoxdostluşlaşdı.

Turizm uslub chığanşlı kəşərlərin rivojlantırış, şöyüşətirish, mənzərə cəsəndən oqlona foydalansıv və shəhər təlimətiy təməndələrini hal erişədə, shuningdək, dən, alış, agl'ocənşərishdə müxtəlif əhəmiyyətə ega. Məsələ fənnin tədqiqət obyekti və bəşqar keçmiş qırımları bilən ənənəvi xərija davallardan I.G.Kol, A.Getmer, R.Dianshərom, A.Marioti, V.Unitska, Cornelius İahu, M.DH. davallarında A.Yu.Alekandrova, N.N.Baranşkiy, Yu.A.Vedenniç, S.R.Ərdəvəletov, P.N.Zəliznyayev, L.L.Pirojnik, Yu.D.Dmitrevskiy, N.S.Mironenko, A.Nizamiev, E.A.Okladnikova, L.T.Tvendixlebov, N.S.Falkovich və bəshqar olımlar əzəmətlər olub borgan. Ayni vaxtla, respublikamızda ham turizminin synim müəmmələri bəyicha Z.M.Akramov, H.A.Aliyev, Sh.A.Azimov, A.Zəkirov, F.Kərimova, A.A.Rəziqov, A.Seidov, T.Təşəmurodov, B.Həsənbəyov, N.To'xiev, A.Təkəzov, A.Yusupov kimi mütəxəssislər shug'ullangan. Amma müəllakatımızda uslu yənəñalışının nəzəriy və amaliy ssəsən məxsus

yn'nalish sifatida kam o'rGANILGEn. Shu bais turizm geografiyasining molaqaviy xususiyatlarini o'rganish, uming ijtimoiy-iqtisodiy geografiyaning muhim ya'nalishi darajasida hadiqat erish ilmay shartiniyaliga egadi.

N.S.Mironenko va I.I.Tverdoklebov (1981) fikricha, o'son faoliyatning barcha maqsadli, maxqadli, bo'sh paydarida sog'lomlashtirish, tanishuv, apart va mazsalay-mazshiy faoliyati rekreatsiya, sayohat paytuna shuni yashash joyidagi boshqa joyga qisqa va uzoq muddatli ayyuboti, sayr qilishi, ekskursiyasi, tanishuv, ditz va sport mustaqbqlarida 24 soat ichida bo'lishini turizm o'ch mo'soblaydilar.

V.S.Preobrazhenskiy rekreatsiya generaliyasini rekreatsiya tizimni siyatda o'rganib, uming predmeti va o'rGANISH obyektni shududiy rekreatsiyon tizimi (HRT) deb is'yalaydi. E.A.Kodlyarov (1978) va J.J.Pirumiklar (1985) TG va RG ga o'resalarida alohida e'tibor qarazadi.

Mevnud ilmiy manbalarni o'rGANISH shuni ko'rsatadiki, aksariyot shular turizm geografiyasini nishbatni yangi va uni rekreatsiya geografiyasining bar qamo'libda qarazha qoyilish. Darholqan, turistik faoliyat uzoq muddatli dan olish, sog'ligi rikash xabar rekreatsiyon maqsadlarga ancha to'g'ri keladi. (Mironenko, Tverdoklebov, 1981, b.11).

G.R.Asanov TG va RG ga belo berib, «Turizmning gurkurali o'sish geografiya o'liga yangi vazifalar qo'ydi, xususbu turislar oquvchi o'somiyalar, turizm industrijasi (mehnmonxona, paxsioolar, xizmat sohasi va b.k.) iqtisodiy geografiyasini abyelci he'lib qoldi. Tabiiyk, turizm geografiyasini faga, dan olish uchun qilmadigan safarlar geografiyasiga emas, balk unumruzi sayohatlar, safarlar geografiyasini bilsin, jumladan, xizmat sohasi va teblisu mafnufaza qilish bilan bog'liq ko'pgina masalalardan u'z ichaga eladi. Shunday qilib, TG safarlar geografiyasini bo'lib, geografiyaning yangi tarmog'ida. RG predmeti haidudiy rekreatsiya tizimlari (HRT), ularning tafsib topishi rivojlanishi qonuziyalari tarkibi va taqsimlari da o'rGANISHdan berat bo'lgan geografiya fani urug'ida kompleks xarakteridagi oraliq foye, deb baholaydi (Asanov, 1990).

Ayni chog'da, N.S.Mironenko, D.N.Rodman, I.V.Zorn rekreatsiyon rayonlari tizimida iqtisodiy geografik omilga katta e'tibor qarazadi. V.S.Preobrazhenskiy va Yu.A.Verdeniata esa turizmi ijtimoiy-sababiy etibiq etishda aholi aholi menzilgulish, shahar va shahar strofi,

urbanizatsiya jarayonining turizmi rivojlanishidagi e'rniga shansyzat berdi. A.Soliev filcriha, turizm geografiyasi iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning yangi tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib, mamlikat va mintaqalarning iqtisodiy-ijtimoiy aslohiyatini belgilevchi muhibbi o'rnli bo'lishini ta'kidlazdi. Avni paytda, geografiyaning ushuva yo'nalishi ko'p jihatdan kishilarning be'sh vaqti, mamlikat va mintaqalarning ijtimoiy, iqtisodiy va sidosi barqarorligiga bog'liq Shunday qilib, turizm geografiyasi keng o'zarovala tabiy va ijtimoiy iqtisodiy geografik fanlar oraliq idagi nafaslar yangi tarmoqlardan bira bo'lib, u mintaqasi yoki birec bududning tarixiy tarraqqiyatidagi erishgan yubuqlari, madaniy havoja ijtimoiy-iqtisadiy imkoniyatlari, xo'jaligining yukselishidagi o'mi va e'ziga xos huсudiy xususiyatlarini organanz. Turizmi iqtisodiyotning sacsiy termog'i sifatida qaralganda uning te'site asosiy bududiy bug'itlari yoki bosqichlarni sjezish mumkin salqaro, milliy, mintaqaviy va makhalliy turizmi. Bu erda biz uchun eng shansyzshasi mintaqaviy turizmi (MT) hisoblanadi. Chunki, aynan ana shu darajada turizmin tashkil etish va rivojlanishi uchun tashliciliy va huquqiy asoslar mavjud. MT mamlakatning malum bir hududida o'zining ma'muriy-boshqaruv organi, mafruzozilmasi mavjud bo'lgan mameoni englatadi. Binoosari, olib borilgan tadqiqotda «MT» tushunchasining kiritilishi ushuva fanni nazarli jihatden boyridi.

Ma'lumki, iqtisodiy va ijtimoiy geografiyada bududiy tizim yoki majmuular g'oyssi malum o'rinni egallaydi. Ular jumlasiga eng avvale N.N.Kolosovskiy yaratgan (1947) bududiy tsislab chiqarish majmuulari (HICHM) kiradi. Shunga mes holda TG uchun buchuviy turistik majmuu (HTM) tushunchasi katta zhamiyarga ega. Bizningcha, HTM-malum bir bududda yagona infrastrukturin asosida turli turistik obyektlaroring o'zaro aloqadonillidagi rivojlanishi va uni boshqarishni anglatadi. HTM avvala V.S.Petrovskiy nomididan ilgari surʼiga bududiy rekreatsion tizim (HRT) belani chambarches bog'liq. Anando HTM bilan HRT o'tasidagi tefovut ko'preq ularning bududiy jihatdan qanday maxsus va vohalarini, bududiy tefovut yordadi. Ayni paytda biz taklif etayotgan HTM tushunchasi HRT dan farqli o'taroq kichilic (lokal) bududini egallashi bilan sjoralib tuzadi hemida tizim tarkib qoidasiga mo'vesiy sorqatlantli, pog'onasimon bo'ladi. Shu o'zinda e'riberga olish joizki, bududiy rekreatsion yoki turistik

təmizlərinin mahiyəti və təksonomik birləşləri to'g'risdə anıq bir fikr məjjud əras. Məslən, N.S.Mirzənençev və L.T.İvəndorodeboylar (1981, s.131) HRT-ları 5 təksonomik birlükə sərhədlişdir: rekreatsiya zona (mənzərə), rekreatsiya rayon (mərkəzəyən), rekreatsiya apadırıyon, rekreatsiya məlikərtəyən və rekreatsiya punkt. Xuddi şəhərdə, Yu.D.Dmitrevskiy ham rekreatsiya yoki turistik rəyənləri 5 bəg'indən ibarət, deb kənərsətədə: turistik rekreatsiya zona, turistik makroməntə, turistik mənzərəyən, turistik mərkəzəyən və turistik obyektlər (Dmitrevskiy, 2002, s.109).

Kişilərlərin bir ordu məntəqədən yoki hədəddən bəşər joylarda səfər qılışında hevəsi tətbiq olunur, ya'nı qızış təhlili geografik shərait və siyasi, iqtisadiyyatlılıq mühüm xəmsəyət kəsb etdi. Turizm geografiyası, A.Saliev fikrində, bu səfərlər, faulə yəki vərəkəcədagi geografiyadır. Cənubda, birer turistik obyektni ke'nisiñ ochnun vəsha joyuna heribar hevəsiñ ke'nisiñ lezən. Bu məqsədən cənə geografik məşhər tələbatı axınlaşıb. Qəlavəsər, geografiya fənninin tarixi, keşib çıqışını ham ke'p jihətdən ayıran tək xalq seyrənlisligi, həmçinin tili telət nütgəncə, turizmənən bog'lu.

Turizm geografiyası (TG) iqtisadiy və iqtimoiy geografiyanıq bir bələdiyə bo'lib, u turli mamlakat və məntəqəlarda sayyoblılığının əshəkləndirilishini, riyələnmiş və xədudiyyət təhlil etish xəmsəyəttəni hamda qəmənləştərək vərganırdı. TG hədədiy hərəkat ekipstidə, ya'si er yuzündə turist tətənələrinə geografik məzəhrətərə uyushtırışının axınlaşıb və yujudga kəldi. Bu cənə məntəqədə xəmat ke'nəsətish geografiyasının təhlil etish və riyələnmişləşdirməsi ham sebebəbi bo'ladı. Sayolat təsənnü təfakkürünə kengaytirdi, dəvəçi terən anglashığa xəmat qılaşdırıldı. Kishilər er yuzündən bir bələdiyə və xəmsət bələdiyənin joylarını ke'rişməni xəbərlandırdı. Dərnek, bələdiyə yəki məntəqəyə seynəhərənən çıqışında təhlil shərait kətə xəmsəyətə egsidir. Aləcariyat sayyehlər hə'si paytlarında təhlit qə'yividə dəm olış, evxələk qılış, sport və bəşqə mənşət ulətlər bilən shug'ullanışını istəniləndə hərəkət etməyi təklif edirdilər. Shəhərin ucluq xərijiy əsədlərindəki kəpənək turistik firmalar və kompaniyalar xəngəçə və cənildən təyidalanıshına xarakət qılaşdırıldı. Bu ərimdə Janubi-sənqqu Osyye, Afrika, Mərkəziyə və Janubey Amerika, Avstraliya və Okeaniya davətləri turistik firmaları o'z xəridərləri bələdjan Yevropa və Şəhərliy Amerika mamlakələri seyyohularını ke'proq

tabiat po'zal hamda ekoturizm joylarini ko'tsulishiga karta e'tibor qaratadi. Dengiz bo'yisi, o'men, tog' va tog'oldi rayonlari dagi davletler, O'rta dengiz havzasida joylashgan hamda Malayziya, Indoneziya, Singapur va boshqa shunga o'shalash munisikalar sayyohilarini keng jahb qiladi. Bu o'z nizhnihda, tabiy turistik imkanoyning yuqoriligidagi dastlab berani Shuningdek, tog' tabiat, landshafti, rebd, iqlimi, tog' sporti va boshqa xususiyatlari bilan sayyohlarni o'zga qaziqitirdi. Bunday tog' turizmi Vevropaniq, Karpat va Alpa, Osiyonning Himaloyida, Afrikaning Atlas tog'lariida, Amerikaning And va Kordillerasida keng rivojilergan.

2.Rekreatsion geografiyaning predmeti, obyekti va vazifuslari

Rekreatsion geografiya - bu geografiyaning slovinda ilmy yo'naliishi bo'lib, tibbiyet holiqiga va geografiya fanlar toteshamo joyda vujudga kelgan ilmy tetsizdir. Usaq o'tishi davomida insenlar sog'ligini tikish maqsadida muammlarning dolzarb shamiyat kash etib borishi va radzijot obyektiining chuxurdaishi orijesida rekreatsion geografiyaning psyyo bolish xarayatini yuzaga keltirdi. Shu jihatda rekreatsion geografik munosobalar uorganish, bu soha tarzoqlarning radzijot obyektliga ayloddi. Bu esa inson organizmini har tunnolama rivojlanishida muhim shamiyat kash etadi.

Usaq radzijot predmetining maqsad va vazifalariga ko'ra, jamiyat shahar chiqarish kuchlarini rivojlanishida, mehnat resurslaridan oqilona foydalanishda, tibbiy resurslaridan insen salomatligini mustahkamlasht uchun foydalantishma radzijot qilishda, tahiyy va taxixiy yodgorliklarning dan olish shahar shamiyatini o'rganishda va boshqa geografik hamda demografik munosobalar echanishda muhim shamiyat kash etadi.

Rekreatsiya ushunchasi chet elliq va mazalliy geografik olimlar tunoxsida so'ng qilgagan bolib, uza hr-binga o'shshashdir. Rekreatsiya (tildash, o'min, so'ndash)ning qamoni kotta bo'lib, adamning mehnat qilgandan so'ng dam shahar, sog'ligani uldasht, madaxiy huddiq chiqarishi mu'monida ishlataladi (Rafiqov, Azimov, 2000).

Rekreatsiya (polyakcha rekreatso-dan: olish, torimda rekreatsiy-tildeesh; 3 u 1) turaffus, bayramlar, et'tiller; 2) dan shash istehni, 3) dan olish, insenning mehnat jarayonida surlangan kuchini qazyta tiklash mənəmlərini arxasında (Vahabov, 2008).

Rekreasiyanı o'rganish obyekti haqqında rekreasyon tizimlərini (HRT) o'rganışdır. (Kuziev, 2003).

Yuqoridağımız xülosa qılgan bol's qeyidagichə ta'riflash mumkin. Rekreasiya nəfərətliyi (otancha recreatio-an'zma-su'z tiklash) odarının mehnət jarayonunda surlangan kuchini tiklash, həddiñ shigarish, deqan iş-nəcən bəndiñ. Rekreasiya geografiya - hədudluq rekreatsiya tizimlərinin vənuduga keldi, jöyləşishi və fəaliyyətinin cəmiyyətlərini o'rganıdı.

Rekreasiya - həmşəfi və uning xüsusiyyətlərinin bəsi omil həshləvəchi bənnəsi təndürən bir siftdən maydonlaşıdır. Rekreologiya və rekreasiya fəaliyyətinin diqqətgə mölik jılıstı səməndəci rekreatsiya obyekti insan həlsa, unaq tədqiqət predmeti, eən shaxs həyətinin mənəviy, psixeniy, ijtimoiy qismi bo'lmasın həsi vəziyyətindədir.

Rekreasiya geografiyası tibbvet geografiyası, turizm geografiyası və kurortşunasılıkdan fəq qılğan holda əslən bəllən bölgə və birləşikdə təsvirləndirilir.

Tibbvet geografiyası-insan əməkarlığı və tərti xil keçəniliklərinin vuijudına kelsəkən tə'sir etməli orul və şəhərərlər, uların mənzələr, həmdə rayonlarda təqəlibi qəməniyyətləri və xüsusiyyətlərini o'rganır. Nəsət jılıstından tibbvet geografiyası tibbvet və geografiys fəaliyətinin tegishli şəhərlərinə asoslanır. Üzən tərkibdə qisəndən təratəf bülgesi xəng xəmtəvli ijtimoiy geografiyanın ijtimoiy blokdan bənənsta o'rn əlsəz (Soliev, 1995). Cənub, insan salomatlıq, jamiyət təraqeyiyotining hər bir dəvri üçün keçhilətilmiş bəlməydiçən vəzifələrdən biri hissələşir. Anəti salomatlıq, əməkçi qazaların məsələlərini həl etmədə salomatlıq və xəsalılıkların hədudluq xüsusiyyətlərini o'zida əks etdirən tibbvet geografiyasının nəhəniyi təsdiq edir.

Kurortşunasılık, eən organizmın fiziologik sistemlərinə təhlil qılıb davalarlaşıb, insanların işsəmaniy kuchini tiklash üçün davamlış şəhərərləri ni o'rganır, sağlıqni qazyta tiklaşında cari bo'lgan usulları o'rganır.

Turistik faoliyat – sholning dan olishi uchun sanaralish shart-sharoitlarni yaratishdagi rekreatsion hujurlarin shakllantishvi va rivoq turi shakllantishagi faoliystilarini o'z ichiga oladi. Turizm bu a) turizda temonidan amalgam oshiriluvchi, ang belgilangan turistik mazsoddorligi ega ummatiy sayohatlar tuni, ya'nii turistning faoliyatidir, b) bunday sayohatlarni uyushtirish va amalgam oshirish nustik faoliyatidir. Bunday faoliyat turli xil turistik tashkilotlar vaular bilan bog'liq nemojlat tomonidan amalga oshiriladi. Dan olishi va rekreatsiya mazsadiagi turizm, bu turizming asosiy mazsadi dan olish, davolsinh va bo'shoq zo'g'lumleshtishi mazsadlardan iborat. U bo'shi vaqtini ta'kkish uchun esa-i-tomosha va turli xil sport mazslig'lerinani tashif etadi. Bu'm. asoslarga ka'ta unga turizmning ekologiya, o'sisoshlashgan, ta'limiy, sport, sevgizzat, ekzotik, ekologik turli hami qo'shiladi.

Rekreatsion tadbirlarning borchasida insan hozir quvvatining tildanishu janoyoni va uni o'garish bush usulida a'shlida qaraladi.

Birochikda, isomning rivojlanishi koplab quvvatiy ma'naviy chiqiyorlari marjud, bu shuniylar ham o'z narbdida bi o'qitish guruhlariga bo'linadi va bu guruhlar dan olishni ko'ngili: o'tkazish sharoitlarni belgilash, insan o'qizishni quvvatni oklashtiradi, kiriti shiroyi bilan bog'liq.

Akmochikda, isomning dan olishi va bo'shi vaqtlarini ko'rgildigidek o'sasizibdag' bi kohi shiroyilar isomni janzuschtilik faoliyerga jalt o'sih uchun mazsus sharoitlar yaratadi va rekreatsion faoliyatni uyg'uchadi.

O'zbekiston rekreatsion faoliyatning rivojlanishi tosedita olib berilishini e'lonaga o'sih usulda mazsliy obyektlarni muhofaza qiladi, asosesh, moderniy-me'mony mazslusda/ tizimini tabiat bilan uyg'unlashishda, rekreatsion chiqiyoz qurashishunshi jaomestchilik faoliystini rivojlnatadi.

To'zinchikda, rekreatsion tizimni makkil olishda shiroyi, faoliyat yo'nalish, tizimga yaroqilish xarajiyati va uning elementlari, ozimni taslikul etuvchi ichki va tashqi aloqalar kabi umillar muhim o'rinni tutadi.

Beshnichalar, rekreatsion tizim faoliyali rekreatsiyon faoliyuting usulalardan ishl shiroyib belgilardan.

Olmochikda, rekreatsion tizim shiroyi, demografik, ekologik, mazsori va dinamik tizimlarning hozir tarkibiy qismidir. Standart ekzotik, rekreatsion tizim rekreatsiyoning asosiy tadqiqat chyeli ni hisoblanadi.

Rekreasiya zoogeografiya haded tabiy komplekslerini e'rganish matnida qaraqalpaq hoida, ularni rekreasiya tugayi nazaridan nisbatli baholeshi, amalaq tuyvdil xisibde optimallik shartlari uchun aseaslashdeb iborat.

Rekreatsion geografiyaning tadqiq qilish obyekti va shubekti har-xil iqtinaiy-madaniy bilimlilar tiziidan iborat. Rekreatsion geografiya obyektiining tub maʼnosu moʼoddiy produktsiar, tiziimlar, janayonlari va boshqalar, shuningdek, mazseneering har-xil rekreatsion faktyyatini zonaliga osibligi mukoniyatini shaxellantiruvchi meʼzoqlarini tushniwladi. Bu oʻsiga xes rekreatsion faktyyatni roʻg’ridan roʻg’ri rivojlantiruvchi koʼpgina umillarga bo’ysunuvchi zonas bo’lib, amma o’z holischa ahamayalg’aga ega emasdir. Rekreatsion geografiyaning shubekti sefatida rekreatsion fikislari bilar, shug’ullanuvchi irsotn rastaniladi.

Rekreatsion geografiyaning obyekti - ma'lum hujud tabiy sharoiti va resurslarini va HK'lari tekreksiya n疆tayi nazaridan o'rganish, aniqlash va ishlak qilish. Ushbu yonalishning predestsi - ma'lum hujud tabiy sharoiti va resurslarini tekreksiyeye n疆tayi nazaridan choqur tahlil qilish, shu asosida hujudni dan olish va sog'liqda shartirish uchun baiheslami amalga oshirishdir. Rekreatsiya tizimlarina tabiy resurslar asosida yaratishni talan qilish va uni sog'liqi saqlash jasayuniga taʼbiq qilish yollarmi ishlak chiqish. Rekreaksiya tizimlarini hujudiy iqtisodiy ishlak vitishini o'rganish, rekreaksiya infrastrukturining imkoniyatlarini aniqlash va tahlil qilishdan iborat. Uning vazifalari quyidagilardan iborat:

-inson sağlığını teklif etmek ve seyihat uchuñ zarar shartlarmı yaratishken e-tətbiq olun.

-rekreativə təzini üçün xəzir bolgan təbii mədələ, iqtisadi-ixtisadi şəxsiyyət və resurslarının antigələş həmdə təhlil olunub;

recreativa tizianiana: taski e o lab:

-Innadiyai rekreasiya korm (HRT) jumus yeralesh shart-sharoitlarmu atvareish va taysevdalar ishlab chinch.

-rekreativ tizimlerini tashhil qilish va foydalanshch tabiatni muhofaza qilish;

Jamyayınlı rivoşlanışını türk xal faları va ulamıng yurıqjarısızıza meşvur etmek menen. Eba müntəzəmərədə fəsərlərinin idarəetçiliğindən fərqli olaraq

o'z maxqoida ega va ming teraqiyotida kuz'piro yangi-yangi tafsiqot va

shunosha bol'shi tabiy. Ayniqsa, zamondagi geografiya fanlari tizimda unuvoy sohalarga e'tibor kuchaymeqda. Bu esa, o'z naybatida, ijtimmiy geografiyaning e'anga xes sohalardan biri bo'lgan rekreatsiya geografiyasini yangidan yangi muammelami qu'yemeqda. Tibbiyot geografysining hezog'i unusqarot bosqizibga kelib, rekreatsiya geografiyasining manzurasi va mobaynasi sechilarini dosajada kengayti bormoqda. Tibbiy belenmlarning hunda usulolarning sog'ligini tiflashda omillarining rolini e'rganish natijasida ularni nazoravi, metodologik, amaliy jihatlarini o'chib beruvchi yangi islochli yo'nalishlari paydo bo'ldi. Hozirgi zamonda tibbiyot fanining rivojlanishi shunga ayrim nemoqlarning ixiseslashuvi, differensiallanishi va integratsiyasi bilan xarakterlanadi. Ayniqsa, hunday yo'nalishlar geografiyik va rekreatsiya bilenlarining tarazagi etishida katta zhamiyat kabi etadi. Chunki, inso va amof-muhit o'rtaisdagi o'saro munosabatini, tur'i kasalliklarning kelib chiqishida tabiy komponentisining rolini aniqlashi va kasalliklarni dovozlehdagi rolini aniqlashda hunda rekreatsiya mqsadlariroq, o'soliy omillardan foydalanan kabi massalalar yozilish arba qyinchiliq lug'dirdi. Shu beridan ham ko'plab olimlar tomonidan Rekreatsiya geografiyasini XX asming ikkinchi yarmidan 60-yillardan keyin chuquqrinq o'ngazila hisobladi. Mazkur fanning rivojlanishiida V.S.Pereubrajenskiy (1-rasm) A.A.Mira, P.G.Safis, I.P.Gerasimov, A.A.Shansina, A.P.Avzin, A.D.Lebedov va boshqalarning xamstleri katta. Hududiy rekreatsion turmlar turli xil rekreatsion tizimlarning shakllanishi, nuyoljanishi va temalishi rekreatsiya geografiyaning o'rganishi ahyekti bo'lib hisoblanadi (Pereubrajenskiy, 1975). Rekreatsiya turizmning muhim asosini tashkil etib, nisobining jismony, psixologik intellektual kuchi va qurvvatining kutta iahlab chiqarish jarayoniga aylandi. Rekreatsiya faoliyati bilen bog'liq tadqiqotlar zamenvary fan tizimining yangi, ya'ni yosh yo'nalishlaridan boshdu. 1963-1975-villarda huzungi Rossiya Fanlar Akademiyasi geografiya instituti muassessular janousi (V.S.Preubrajenskiy, Yu.A.Vedenin, I.V.Zarin, V.N.Lesnov, L.I.Muxina, L.S.Filippovich va boshqalar) tomonidan "Rekreatsion geografiyaning nazoriy saoslar" nomli monografiya tayyorlandi va bu monografiya koylogi shu kabi tadqiqotlar uchun asos yafdisi nemat qildi. Olimlar 15-20 yil mobaynidu hunday massalalarni echihib beradigan ko'plab ilmiy asarlari yaratgandar Jumladan, A.A.Shoshtanov;

«Tibbiy geografiya asoslarini» (1962) va «Tibbiy-geografik tafqiqotlar metodikasi» (1965), «Tropik mamlakatlar tibbiy geografiyasini» A.G.Voronevning, «Biogeografiya» (1963), D.Stampering «Haynt va e'lon geografiyasini» (1957) kirobining englizcha tarjimasi, «Dam olish va turizmi tashkil etishning geografik muammalari bo'yicha tezis-dokladlari» (1969), V.S.Preobrazhenskiyning «Rekreatsion geografiyaning nazariy asoslari» (1975), N.A.Danilovening «Tabiat va buning sog'lig'ini zira» (1977) nomli knobilari, A.P.Avaimaning (1972, 1974) turli geografik rayonlarda insen patologiyasi bo'yicha, V.P.Kuznacheevaning (1974) insen adaptatsiyasi tafqiqotlarida tabiiy geografiyaning rolini aniqlash bo'yicha, A.D.Lebedevaning (1965) tibbiy (tibbiyol) geografiyasini asosleri bo'yicha himy asoslangan qiziqarli ishlar chup etildi. P.G.Sarif's fikricha, rekreatsiya geografiyasining ziremnasida, eng sevalo, quyidagi mossalalarni etish yoldi.

J-rasmi: Professor V.S.Preobrazhenskiy

Charchoqning motivatsiyini ochib berish, turli kassalliklar rivojlantashuning mezonimini etish hamda hududiy rekreatsion bazmlari (HRT) va ko'chining dan olishi va davolashni uchun bunday rekreatsion tizimdan to'g'ri foydalanimish shaharlarini istibat etqizish masalalari yotadi. Turli kassallikkarga chaligan bermoddalarning dam olishini tashkil etishda asosiy vazifa tabiat komponentlari, ya'n iqlimi shartni, e'stimlik va hayvonni dunyoni, joyning reliefi va estetik xususiyatlari, mineral shaharxash suvlari, davolash xususiyatiga ega bo'lgan balchiq, loyqa va iqlimi omillarning roli katisdi. Shunday qilib, rekreatsiya faoliyatiga insen bilan tabiy komponentlar e'tasidagi o'zaro murakkab alegadarliligi, jarayonlari o'rnatishni kirish mumkin. Bunday murakkab alegadarlikning muhyiyatini anglermaq uchun

eng nivada, tibbiy-biologik, shu jumladan kurantologiya, fiziologiya, psichologiya, shu bishin berenq sotsial-iqtisadiy, texnik, halneo-texnik, gidroloqiyiga va bushqa fan aralarinda keng foydalaniш mumkin. Hugungi kungacha O'zbekistonda rekreatsiya resurslarini geografik jihatden kompleks tahliliga asoslanib o'rjanish bilan shug'ullanayetgan mutaxassislar ilmiy talqiqatlar elib turashmoqda.

Bu sohada tizmy tadqiqatlar G.Zakirov (1990), A.Vasudev (1995), R.Umarovlar (2001) ishlardida yeritilgan. B.Ziyamuhamedev (1983) rekreatsiya resurslarga bata berishni va ulenu aqqlashni uch bosqichiga ajratadi. Ya'nini, rekreatsiya resurslari mezonini ishlash chiqish, baholash jadvalini ozib chiqish, resurslar qiyomatiga qarab hududlarni chegarashlash deb baho berган edi. Insanning xajitliq fasiyatini tabiatdagi masejud rezervlar bilan bog'liqdir. Resurs tushunchasi keng qamrovli bo'lub, insen ulardan turk maqaddallarda foydalansib kelmoqda. Insan fasiyetcida mulon rol o'yovchi resurslardan biri bu rekreatsiya resurslari hisoblanadi. Insanning rekreatsiya fasiyati: dam olish, hortiq chiqarish, sog'lonchiliklarish, asvajantib olish ko'tarishiga qasidigan fanliyx maymussini o'z sohiga oлади. Bunday resurslar isku xil bo'lib, buningiz, insann tomonidan varsilgan, ya'ni antropogen rekreatsiya resurslar va ikkinchisi: tabiat tomonidan insanga in'cha erilgan tsiviyl hujdagi suzumnuvara mazanlik, insenga asoslik ravq baxuvchi joylar.

3. Rekreatsiyu va turizm geografiyasining umumiy hamda xususiy jihatlar

Darzaqiqat, keyingi yillarda iqtisodiy va ijtimoiy geografik tsdiqotlar doirasasi kengavib, tibbiyot zenginligiyasi, rekreatsiya geografiyasini hamda turizm geografiyasi olib yaratishlar muammolasi be'yicha itemy izlanishlar alib har'moqda. Biroridan, bu yu'nalishdagi geografik tsdiqotlar hugungi kuncagi dalzabt qilinay masalalarni hal etishga qaraligazgi bilan shaxsiyidir. Ijtimoiy geografiyaning mulon tsdiqot obyektlarida xil rekreatsiya geografiyasini hisoblanadi. Ischlak chiqarish kuchlariini joylashtirish hamda hududiy menebat taqsimotida rekreatsiya resurslari oqiona foydalaniш mulon o'rinni tuzadi. Ba' o'z e'muda

hudojdilari istiqboli rivojlantirishda etakchi o'rnida rol o'yashdi ham munqis. Bunda rekreatsiya resursidan turizm mazqa'da foydalaniш, turizmning yo'liga qo'yish orqali aholi sog'lig'iн tizlash, sog'lomlashtirish, kurnatlar tizimini hudojiy tashkil etish bilan bag'isqidir. Shu bois, turizm geografiyasi va rekreatsiya geografiyasining o'ziga xos xususiy va xususiy jihatlarini shu nuxg'i nazaridan tahlil etish lozim. Rekreatsiya geografiyasi nuzariy masalalarini bilan V.S.Pechrajenskiy, L.I.Mosin, Yu.A.Vedenia, I.V.Zerina (1960, 1970) va G.T.Kubasova (2004) va boshqa olimlar ilmiy izlanushlar club borgan. Ular turizma hamda rekreatsiya geografiyasining nuzariy masalalariiga tuzlicha yondashgan. Xususan, rekreatsiya geografiyasi tablov geografik lenjan tarkibidagi, turizm geografiyasи esa iqtisodiy geografiyaning bu tarmog'i sifatida baholandi. Bochingebo, rekreatsiya geografiyasi tabbiy geografiya hamda ijtimoiy geografiyaning qitrasida joylashgan, turizm geografiyasini esa ijtimoiy va ijtimoiy geografiya hamda iqtisadiyot fanlari qizariдagi milliy iqtisadiyutning bir turi sifatida qarshimuzkin. Rekreatsiya geografiyasining urumiш xususiyatlari bu sog'lomlashtirish, sog'lig'i tizlash faoliyatiga qaraligan maxsusalar, turizm geografiyasi esa dam olish, tanishuv, sog'lomlashtirish belan bog'liq xo'jalashtirishning bir tundti. Bonobarin, rekreatsiya faoliyot orqali daromed olish esa turizm bilan umumiy va xususiy jihatlarni tasviflaydi. Darmaqiqi, turizm geografiyasini iqtisadiyot turmoqlari sifatida hezirgi kunda muhim darurred kelitiruvchi sohalardan biriga aylantib ulgurdi. U turistik xo'jalik faoliyati va moddiy tehnik ba'sasi sifatida tarixey, arxitektura, zamonaviy shaharsozlik arxitekturasi, madaniy-tabbiy vedigoriliklar, diniy, dam olish, sog'lomlashtirish obyektlari, ethnografiya kabi turmoqlarni qamroh olgan. Turizm-sayyoqot inson tafakkuri va dunyoqoreshini kengmystrishi, kishilarni tabiatni sevishiga, insonlar turmush tarzi va madaniyiyati, san'atni teren bulishga xizmat qiladi. Shu heks, u e'z mehnayat, mazqad va mazmuniga ko'ra tom ma'nodagi ijtimoiy geografiyaga mos keladi. Turizm geografiyasining fax sifariда shakllanishi va rivojlanishiida daslabki izdamishlar XIX asrning ikkinchelu yarmidan keyin.

I.G.Kol'tecnecidan olib borilgan. Bu tuzqieg' dam olish, turizm geografiyasi bu'yicha ilk qadonlardan oiri be'ldi. Shu davrida nemis geografi A.Gestner

ham n'z izlanishiida TG (turizm geografiyası) nang e'ziga xos jihatlarini olib berdi (Kuhesova G., 2004).

U turizm geografiyasining predmeti bo'yicha ilmiy ishlar olib berib, yirik shaharlari shohda tabiat va iqlim resurslaridan foydalanish surʼusiyatlarga katta e'shabor berdi. Shuningdek, Gettner sayyobat paytda kuzularning mahiy va ijtimoiy-iqtisadiy hamda rekreatsiya resurslaridan foydalanishini turizm geografiyasining predmeti deb ta'kidlaydi (Endavletov, 2006). XX asosning ikonich'i yermidagi keyingi yillarda subq Ittifoqdagi ham bu yo'mish bo'yicha ko'plab tadqiqotlari olib berildi. Jumladan, N.S.Mironenko va I.T.Tverdokhlebov (1984) rekreatsiya va turizmning gengrafik xususiyatlarini to'g'risida, P.N.Zakirovov, N.S.Falkovich (1972) xalqaro turizmning gengrafik joylanishi va rivojlanishi bo'yicha ilmiy xarolar yozildi. Bundan tashqari, turizm geografiyasining mazariy va usluhiy asoslarini Projekti II, Karlyarov R.A., Alekseeva A.Yu., Denitrovskey Yu.D., Endavletov S.R. va boshqalarining ham ilmiy ishlarsida ko'tish mumkin. Animo, ta'kidlash jessasi, so'eb in foqda rekreatsiya va turizm solisasi kung' muvofoda n'organish yaqin o'mishda boshlandi. Huzirni paytda Matkaziy Otaeva geograf olimleri, jumladan, Z.M.Alkramov, B.A.Alkramov, Sh.Azimov, G.R.Asanov, A.S.Baliev, (3-nam) O.Otarovszey, S.R.Endavletov, N.Aliqulova, M.Husenboev, B.Ziyemuxamedov, K.N.Musin, A.G.Nizamiev, A.A.Joldasbekov, G.Zokirov, Z.Den'eva, R.Umarova, A.Yusupov, M.R.Usmakov (2005) va boshqalar teoraniida turizm va rekreatsiya geografiyasining turli masalalari bo'yicha ilmiy tsaoqotlari olib boshilgan. N.S.Mironenko va I.T.Tverdokhlebov (1981) inson faoliyatining barcha maʼqsallari, maʼqsadlari, bo'shi payilanda seg'lomilashishni, tanishuv, sport va raduniy maʼishiy faoliyatni rekreatsiya, sayyobat paytda shodi yashash xog'ini boshqa joyga qisqa va uzoq muddedi sayyobati, sayt qilishi, ekspozitsiya, tanishuv, ilmiy va sport mosobsqalarinda 24 saat ichida bo'libtan nirichti deb hisoblaydilar. V.S.Praobrazhenskiy rekreatsiya geografiyasini rekreatsiya fiziki siyosatda o'rganib, uning predmeti va o'rganish obyektini shududdy rekression ozimiye deb ta'vilaydi. Maxjud ilmiy manhalarni o'rganish shaxsi ho'rahdiki, akseriyat olimmlar turizm gengrafiyasini nishchian yangi va uni rekreatsiya geografiyasining bir qismi a'zofida carashqa moyonlar. Dastshaqqa, turistik faoliyat naq' muddath daran.

etish, seg'i qoni tilishin ikabi rekreatsiya maqsadlarga ancha to'g'ri keladi (Mironenko, Tverdoklebov, 1981). Ayni chog'da, N.S.Mironenko, B.B.Radimon, I.V.Zemular rekreatsiya resurslari reyonlasotirishda iqtisodiy geografiyik umulga katta e'tibor qaratdi. V.S.Preobrazhenskiy va Yu.A.Vedenskiy esa turizmi ijtimoiy-iqtisodiy tadqiq etishda sholi, ahori manzilgochilar, shahar va shaher sirosi, urbanizatsiya jarayonining turizmi rivojlansirishdagi v'rniga ahamiyat berishdi. Bizning fikrimizcha, turizm geografiyasiga iqtisodiy-ijtimaiy va siyosiy geografiyaning yangi tadqiqot yo'naisliklidan biri ho'lib, mamlakat va hujudlarning iqtisodiy-ijtimoiy solohiyatini belgilavechi muhim amillardan kiri bo'llishi, ayni payda esa, geografiyaning ushuva ya'nalishi ko'y jihatden mintaqalarning ijtimoiy, iqtisadiy va siyosiy jihatdan harqaror rivojlansishida muhim ahamiyat kazib oshadi. Shu o'minda e'therga olish joyizi, hujudiy rekreatsion yoki turistik tizimlarning mohiyati va taksonomik berliklari to'g'risida aniq bir fikr mavjud emas. Masalan, N.S.Mironenko va L.T.Tverdoklebovlar (1981) IIRT-larni 5 taksonomik berlikka ayrotishadi: rekreatsion zona (mintaqa), rekreatsion rayon (makrurayon), rekreatsion epodrayon, rekreatsion mikrorayon va rekreatsion punkt. Xoddii shunday Yu.D.Dmitrevskiy ham rekreatsiya yoki turistik rayeniam: 5 ba'g'indan iborat, deb ko'rslatedi: turistik rekreatsion zona, turistik makrurayon, turistik mezorayon, turistik mikrorayon va turistik obyekt (Dmitrevskiy, 2002). Bu olimlardan avvalraq R.A.Kotlyarov hujudiy turistik majmualarni 3 bosqichiga ajratgan: 1) rayon darasidagi rekreatsion majmuani, 2) akcretsion mikrorayon va 3) rekreatsion tashkilot yoki korxonasi (Kotlyarov, 1978). Yuqoridaqilganidan k'uchib turibekti, bu erda majmuani (kompleks) va tizimli (sistematik) yondashuv uyg'urlashib ketgali. Gachu ular orasoda katta farq bo'lmasa da, kichik hujudlarga nisbatan turizming hujudiy tasnifi qilish shakllarini HJM-sifatida qarzinli maqsadiga muvoziq do'b hisoblanmaydi. Ayez usqida mintaqaviy turizm (MT) esa shundey hujudiy turistik majmualar hirikmasidan tasnif topadi. MT salohiyatidan kelib chiqqan holda mavjud iekontrollardan sarmasiz toydalarish uchun purji masennabda va synosha kuchak joylarda turistik obyektlar va ular bolan bog'liq holgan infrastrukturining o'zaro joyleshuvida HTM larning ahamiyati oshadi. HTM g'oyesi mahiyatini hujudiy turistik rayonlari yoki sistema

tushunchaliga vaqti, shunki, ularning usesida bora meymus yordi. Diroq, HTM ularning pastasi va o'rta pog'ondurlariga mos kelgani ma'qil. Chunki, hadidiy majazeamalshuv tizma sifrligiga tagloqatsiwei samaradorlik faqat ma'lum sharoitlarda qishtiladi, mislim ko'lamni kengaysa samaradecik paszyoti yoki yo'qoladi. Bimahzin, HTM heni, odindida, bir soultak piveda sayr qilish daurasida ajratish to'g'riq boladi. Bunday yondashuv turizman tabiiy geografiya hamda iqtisadiy va ijtimoiy geografiyedagi majmuaiлик komplekslike tamoyilchan ka'boq qoldi. Ayrincha, turizmni majmuu ko'rinishiha hadidiy ashkil etisi, uni bo'shqarish va rivojlanishicha bezida turistik marshrutlara uzaqda shanniylidiz. Xususay, shahar ichidegi turli marshrutlari, tabiiy norekressiya va dam olishi oromgohlisidagi masxoslar, ekoturistik marshrutlari va boshqalariga borinchi navbatda ushbu turistik obyekting geografik joylashuvini hunda transport va turli xil infishuilmalarning qay darajadagi bolishi bevosita marshrutning sahanderigini qominlaydi (Saliev A., Usmanov M., 2015). Janzavatning rivojlanishini hollari xil fanoer va ularning yutuqjatziz mazevini chiqi ovari.

Shu roqqa nazoridan ijtimoiy geografiya fanlar tizimida geografiya fani ham o'z maxqoiga ega va uning tarqqiyecoda ko'plab yangi-yanaq iddqat va mazebalar bo'libi tabiiy Ayniqsa, zamonaviy gengrafika fandari tizimida ijtimoiy shahariga s'ibor kuchaymoqda. Bu esa, o'z neybendiga, ijtimoiy geografiyaning o'ziga xos sehnatsidan bin holligari, aniqrog'i, tebiat qo'yinda dan olib, sayr qilish va salomatilik danjasi hamda ularning hadidiy mazemmalari o'rzanuvchi rekreatsiya gengrafifysi oldiga yangidan yangi mazemmalari qo'yamoqda. Bir ordo mazmunkinlarda kartta-kartta hujudlar rekreatsion manba sifatida shakllanmayorganligini kuzatish mumkin. Ayniqsa, Fransiya, Italiyaning O'rta dengiz sohil bo'yli mintaqasi, Qora dengiz sohillari, tog'il va tog olli va boshqa mintaqalar rekreatsion mazsuddarda hisoblanishicha Shuningdek, Yaponiya, Janubi-Sharqiy Osiyu, Lotin Amerikan, Afrika, Markaziy Osiyu (O'zbekistoo), Yevropa, Shimoliy Karvan Karavozlari devlatları, Karpal tog' hujudlari, Alp tog'lari hujudlarda v.aga sur'atlashtirsa mazkanlaridan iborat mintaqalar mavjud. Rekreatsiya tizimi meymusi bo'lib, tabiadan ogilona feydolalishi va utrof-muhit mazemmasi bilan chambarchas bog'liqdır. Chunki, bir tomondan rekreatsiya tizimi katta er loydi (garshi qishloq xo'jaligi uchun yaroqsiz er resurslari,

oyim tog'li hujdular, estetik e'semiyatga molik tabiiy manzarlari va boshqalarini taqozo qilas, ikkinchi tuncundan rekreatsiya mintaqasining o'ziga tabiiy landsheftiga bo'lgan haoddan tashqari kuchli tazyiq tabiatiga va uming resurslariga salbiy ta'sir etadi. Ayni vaqtida, rekreatsiya mintaqalarda salomatlikni tashash va sog'localashdirish tabiiy manzarlari bilan uyg'unlashgan bo'ladi. Quyusiz kurilarning ka'y bo'ishi, atmosfera mutaffoliqi, shifobozish sov va balchiqlardan inson salomatligini tashash va sog'localashdirish resurslari sifatida qavaladi. Rekreatsiya resurslardan samarali foydalansh esa taqoz ayrim hujdollar igezodiy tarzagiyoqligina emas, balki burun-butan manzalalar ijtimoiy-igezodiy tarzagiyoqida ham katta o'rn tutadi. Tabiiy va rekreatsiyon resurslar hosil bo'lish xususiyatlariiga qarab emas, balki foydalaniish xususiyatlariiga qarab ajraladi. Rekreatsiya resurslari - istirohat, turizm va davolaniish maqsadida foydalaniish mumkin bo'lgan tabiat obyektlari va hedisalaridir. Bunday resurslarga dengiz sahillari, darvo va kel'le bo'yulari, o'mnoli erilar, mineral va sh'foboxsi balchiqlar chiqoqen joy va kirdi. Mezkur joylarda dan oluvchi va turistlar uchun juda xilmas-si va go'zel tabiiy landsheftlar, boy o'simliklar olimi, dan olish, sport bilan shog'ulhanishi, evchilik, haliq turish va abu kabilar uchun yaxshi imkoniyatlar mavjud bo'ladi. Katta shaharlar mtaflaridagi yashil mtaqalar, qo'riqxana va bog'lar, madanay, tarixiy, arxeologik yeddiyorliklar duqqaliga sazovor joylardan hisoblanadi. Keyingi yillarda tabiiy resurslarni o'zlashtirish narijsida tabiiy landsheftiga ega bo'lgan hududlarda den obek zonasi tashkil etilib uardan eng foydalucilmoqda. Tanintidan foydalernining bu shakli landsheftdan rekreatsiya maqsadida foydalaniish imkonini beradi. Shu o'rinda tabiiy multidim rekreatsiyanin maqsadda foydalenganda keyinchalik ro'y beradigan oqibetlarga e'tibor berish zarur. Chunki, oyim ssoboblanga ko'ra, foydalaniiladigan hudodning turroq yoki o'simliklari o'zgarib, yavvumi boyvanlar yo'q bo'lib ketishi, unumjan bingotserenodagi bog'lamishlarga salbiy ta'sir ko'rsatishli mumkin. Shuning uchun tabiiy multidim rekreatsiyon maqsadda foydalanshida er foddari ajratish zarur va devlat tomonidan ushbu rekreatsiya budullarini muhofaza qilishning daslabki yo'naliishi hududlarga keladigan kishilarning sonini va ularning bu joylardagi faoliyatlarini bulgashdan iborat. Ikkinchidan, rekreatsiyon hujdular tabistiini muhofaza qilishni yaxshi va liga qo'yish va dan olimini turistik tashkilotlari uyushtirishi

lozim. Uchinchidan, rekreatsiya hududlar hoddahesini sabiyl holde saqlashda noshalliy tashkilotlari va umuman kabilaning o'zleri foy qismanishlari, ushunmirish sharti olib borishiari zarur bo'sadi. Shuningdek, eng nodig' hoddadlaridan dan olish uchun ma'lum qismi ajratilishi zarur. Ajratilgan hoddadni muzyyan vaqtin foydalangan joylarning tabiiy holatini ya'nas tildasiga erishmoq zarur. Dinebunni, respublikamizdagi hoddadidagi tekislik va tog'lik rayonlarda foydolarining dan o'shlarni te'milash va sog'iylarini mazulishamlesh uchun surʼi tabiiy sharoʼtilar va resurslar berki, ulardan rekreatsiya maqсадlarida foydalananish imkonini beradi. Tog' va tog' oddi rayonlari hoddadidan rekreatsiya maqсадlarida keyingi yillarda arboz sennari'i foydalashmoqda.

Ayniqsa, Chirchiq, Pocho'antarmi, Shohimardonsovay, Ohangaron davlati vodiylarida juda zo'p dan alish zonalarini barpa etilgan. Arzemo dan alish obyektlari - dan olish uylari, sanstoriyalar, turistik bazzalar ayrim hucudlarda hujdan tashqari zekh joylashigan Chonenchu, Pochchajsoy, Xumsoy, Boshimulla, Chimyun, Shohimardonsovaydagi olmazing soni juda ko'p. Bularni olib ergo'lib, rekreatsiya hoddalar landscape'ini izmuy asosida t'og'ri ishlak vilayet beruvchasi bir qator qabari qilmoqda. Siznashke urmonidagi Respublika kurortalayga va fikolopiyaga instituti xodimlari respublikamizda dan olish uylari va pansionerlar quolib-edan turistika hududlarini aniqlab berilish. Chonenchu, Tashkent viloyati Quramozen, Yangiqtug'on, Qozonkulsoy, Chechag' surʼi omibet hududi, Chimyon, Zaricou va Piskom vodiylari, Samarqand viloyatida Otonoq'lon, Tepakan'l, Andak, Bog'mazor vodiylari; Jizzax viloyatida Zumin, Baumal davlat xo'jaligi hududi; Qaraqalpago va Surʼendaryo viloyatida Boysun, Avlit, Derbent, Farg'ona vodiylari Chubinson'l, Churjessarmazar, Kusansoy, Vodil, G'ova va boshqa hoddadider rekreatsiya maqсадlarida foydalananish mo'minkin.

Rekreatsiya maqсадler uchun, ayniqsa, Respublikamizning tog' va tog' oddi rayonlarda dan olishni amaloli ishlak bilan foydalansiladigan erlar xitobashchilik, meʼalai mukofozas qilishning asusiy yo'llari belgilanmoqda, tobyi yasalishdan foydasanish usullari kuzatilib he'limoqda. Rekreatsiya va turizm geografiyasining umumiy va xususiy jihatlarini bir qarashida yaxlit yoki alichid-siechida ko'rsatish mumkin. Uning umumiy jihatlariga taʼtsisligida bo'lsak,ular geografiya fanning hir tarmq'i sifatida, xususiy

jihatlar esa har birini xodudiy rekreatsion va turistik rayosalashtirish, hudoq'iy tashkil etish va rivojlanish xususiyalaridan kelib chiqqan holda tadqiq etildi. Donda hudoq'iy rekreatsiya tizamlari (HIRT) va hudoq'iy turistik majmuasalar (HTM) nazoriyessini yonna shuqurroq ilmiy jihatdan tadqiq etishni taqozo etdi.

Nazoriy uchun sovu va topshiriqat

- 1.Turizm temini kim temonidan va qachon kiritilg'an?
- 2.Rekreatsion geografiyanı o'rganish obyekti nimalardan iborat?
- 3.Rekreatsion geografiya bilan chez ekkil va mahalliy olimlardan kimlar izlenish olib borgan?
- 4.Turizm temini va tushunchaslariga qaysi olimlar temonidan ta'rif berilgan?
- 5.Turist tushunchasini kimlarga nisbatan qo'llash mumkin?
- 6.Turistik resurslar majmuasi nimalardan iborat?
- 7.Turizm geografiyasi nima ni o'rganadigan fan hisoblanadi?
- 8.Rekreatsiya va turizm geografiyasining umumiy hamda xosusiy jihatlari nimalardan iborat?

2-Maxsus

Rekreatsiya va turizm nishunchasi, ta'rif, xususiyatlari

Muqsad: Turistlarga Turizm va rekreatsiya bo'yicha hujumchalar berish va uning rivojlanish xususiyatlarini oshib berish.

Tayanch su'slar va iborasat: Rekreatsiya, turizm, turizm va turist, turizmi rivojlantirish metodiyalari, rekreasiyon tizim, rekreologiya, rekreatsion fakultet, oddiy rekreatsion modulleri.

Reja:

1. Rekreatsiyoning rivojlanishi bosqichlari va xususiyatlari.
2. Turizm tushunchasining rivojlanishi besqichlari.

I-Rekreatsiyaning rivojlanishi bosqichlari xususiyatlari

"Rekreasiya" (fikinde dan olish - tiklanish) - bu ochni turavende inson se'allagi kuchlarni tiklash, shuningdek, jismumni va intellektual salohiyatini yana da rivojlantirish uchun inson organizmasining yangi kuchlarning ma'lum bir zaxirasini topish, xon bosh berga, seg'lik va mohor qobiliyatini tiklashda oyda rasobalarida dan olish, ya'ni uyushgan yoki uyushmagan sifohatlarga qo'mashish yoki o'shoshtirilgan dan olish moshkanlarda (sanatoriylar, dan olish uylari va h.a.) le'ilni o'tkazish orqali amulsiga ce'valishi kerak bu lagidagi jarayon.

Esh qoqtai-nazardan rekreatsiya ijtimoiy funktsiyalarining umumiye tuf endigan xanifi meysud bo'lmasa ham, ulani 3 asosiy xususiyati bo'lishimiz mumkin:

- ✓ Tibbiy va biologik xususiyatlari - sanatoriya-kureotlar orqali dan olish va rehabilitatsiya qilish. Turli shifobaxshi resurslardan foydalanan insonning senosi va i'limiylar bayolidagi raxbi charchanglarini olib barartir qilishiga qaratilgan funksiya hisoblanadi.

✓ İjtimoiy va madaniy xususiyati - bu dan olishning etakebi funktsiyasıdır. Madaniy yoki mənəvəy chıyoqlar - bu keng mənəvədə biliş chıyoqlarını qondırısh hisoblanadı. Turizm nəfəsat o'z mamlakatining, hallek burun daryengiz takib, madaniy, tarixiy va ijtimoiy qadriyetsi bilan insonning e'zare aleqqa uchun katta imkaniyatlarni o'zib beradi.

Iqtisodiy xususiyatlari - mehnat kuchlarini telor ishlab chiqarish. Dan shish bu ijtimoiy vaqtin tejasiga yordam beradi. Dan olish tufayli ishlilamining melumat qobiliyat oshadi, to'lg'ish ish qobilasalini saqlosh davri davomiyligi oshadi, bu esa kasallar sanzning pasayishi va boyntiylikning e'sasen hisobiga ish vaqtning ka'payishiiga olib keladi. Dan olish boshoq iqtisodiy funktsiyalarini ham bajaradi: mamlakatning ma'lum bir qismuning iqtisodiy tuzilishini sodal rivojlantirish, bandlik xo'lanmni ko'ng'eyirish, ya'm bu yoscha dan olish bilan bog'liq sohalarda bandlikni oshurish, qahlening pul daromadlari va xarajatlari balansini turkibiga va hamma mamlakat bo'ylab dan olish maxsuzligini foydasiga sezilar: ta'sir ko'rsatish, valyuta tushuzuning marbuq sifrida tashqi turizmning samaradorligini oshirish kabi jarayonlarga yaqindan ko'maklashadi.

Dan oluvchilaming rekreatsion faoliyti esa - inson mənəvəy, rabiyligi, jismoniy, intellektual quvvatining ortasini, ramzat tekikligini ta'minlashdagi emtiyazning m'milenshihcagi faoliyat yo'nalişendesi iborat.

Rekreatsion tizim (RT) - dan oluvchilar gurubu, tabiy va madaniy majlisalar, texnik tizim, xozmat xo'satuvelmlar, heshmenuv organlari kabi rekreatsion chivyoqlari ta'minlisidir. Guruhlarning o'z ichiga olgan ijtimoiy - demokratik tizim hisoblanadi. Durni olimpiya qiluvchilamining turistik faoliyati esa - sholuning dan olishi uchun optimal shart-shaxsishni yaratishdagi rekreatsion tizimlerini shakllantirish va rivojlantirishdagi faolyatlarini o'z ichaga olati. Rekreasiogiz tadqiqetlarning burchasida inson tirk kuchining tiklensi siyoyez va uni n'ganish hosh vazifa sifrida qoraladi.

Birinchedan, jamiat va kazinolarning ko'plab ijtimoiy ma'naviy emtiyozlari mojud bo'lib, ulu ham o'z mayhonda bir qaccha guruhlarga bo'linadi va hujuvhular be'sh vagt xo'rg'ili o'tkaizish shaxxitlarni belgilash, yonli quvvatini tiklashdagi kishi chivoji bilan bog'hq.